

Az önértelmezés hangneme

Füzi László: Kötések, szakadások (hármaskönyv)

Füzi Lászlónak ez a második kötete, amely az énszigetről íródott és énkönyv. Különlegességét és értékét nem annyira tárgyából veszi szerintem, hanem az önmagáról és önmagából kiküzdött beszéd módjából. Amit a szerző embertelenül nehéz feladatnak nevez, joggal. És látható, hogy ez a második könyv *e nemben* utolsó könyv is, mert „Életem újabb szakaszairól nem tudok ezen a hangon írni”. Nos, ebben a rövid írásban engem éppen ez a hang érdekel.

E hang beszél, a beszélő önmagáról beszél, pontosabban önmagáról a múltban. Van tehát egy szerző (Füzi László), aki megteremt egy beszélőt. E beszélő lehetőségei azonban korlátozottak: nem képes mindent vagy bármit elbeszélni sem a szerzőről, sem ennek múltjáról. Ez a múlt ráadásul nem a rég-, hanem a félmúlt, mely roppant nehézségei miatt oly vonzó volt mindig is számos regényíró számára. Valami, ami már nem jelen, de még nem is húzódott vissza a történelembe (a történelem itt nem más, mint a múltból – mint semleges anyagból – lepárolt, messze nem semleges ítéletek összessége). A mindenkori félmúltnak ezt a kísértetszerű jellegét, azt, hogy még mintha itt volna, de már levált a jelenről, számomra *A varázshegy* rövid előszava világította meg a legpontosabban. A mindenkori félmúlt majd akkor válik történelemmé, ha már csak durva klisék, túl általános kijelentések, egyoldalú meg- és elítélések tárgyává válik. Füzi Lászlónak és e sorok írójának a félmúltja a kádárizmus, és én mélységesen egyetértek a szerzővel, amikor nem fut bele a Kádár-rendszer erős három évtizedének a homogenizáló szemlélésébe, nem tekinti egyetlen tömbnek, hanem tagolja, szakaszolja azt.

Egyelőre a társadalmi-közösségi és a személyes tartalmak kérdését hagynám, maradnék a hangnemnél. Mert senki szerző nem azonos, nem lehet azonos a beszélővel, és önmagunkról mindig és csak irányítottan beszélhetünk. A szerzői énelbeszélésnek számos kialakult irodalmi alakzata létezik, és látható, hogy Füzi László számára ezek az alakzatok (műfajok) nem kielégítőek. Amikor saját hangneméről beszél, a leggyakrabban negatív, kizárásos definíciókat ad: elmondja, hogy ez a könyv mi *nem*. Most, hogy felsorolom a

lehetséges és elvileg adódó műfajokat vagy hangnemeket, előtte azt javaslom, úgy képzeljük el a beszédnek ezt a részterületét, mint a szerző gyerekkorát körülvevő és általa a könyv elején leírt határozat, pontosabban a határozaton belüli aknamezőt. Ha bárki személy ki akar jutni múltbeli meghatározottságaiból, át kell vergődnie a drótakadályon, a taposóaknák területén, a felgereblyézett nyomsávon. Hát ez a terület a kínálkozó műfajok területe, s e terep életveszélyes akadályokkal van teli. Füzi László nem kerüli el, nem kerüli ki ezt a területet, csak higgadtan, óvatosan lépked rajta, a túljutás reményében.

Ami a könyv formális felépítését illeti, *Előhanggal* kezdődik és egy *Lezárás helyett* című résszel végződik. E kettő között három nagy tömb áll, a kötet ezért hármaskönyv, ahogy az alcíme mondja. Mind a három rész – formai szempontból – ugyanúgy szerveződik. Az egyes részekben belül mindenütt három – római számmal ellátott – fejezet áll, és e fejezetek arab számmal megjelölt cikkelyekből szerveződnek. Vagyis az első, a *Világok határán* című tömb I. fejezete 33 cikkelyt foglal magában, a második 66, a harmadik 33 cikkelyt. Pontosan ilyen a második, *A kilépés* című tömb is, a három fejezet cikkelyeinek száma itt is 33, 66, 33, s ugyanez érvényes a harmadik könyvre vagy tömbre, azzal a különbséggel, hogy ott a harmadik fejezet csak 31 cikkelyt tartalmaz, s a 31. cikkely végén négy a hiányt jelző sor áll, vagy váj bele a szövegtestbe. Az elképesztően kiegyensúlyozott, számelvű szerkezet a végén beomlik, beszakad, vérzik, és ez számomra nagyon fontos.

Nos, a hangnemre visszatérve, kedves az a paragrafus vagy cikkely, amelyben a szerző elmondja, hogy a megelőző kötetének (ez a *Világok határán*) bemutatóján a moderátor azt kérdezte: Mit írtál? Mivel, mondja Füzi László, a leírtak műfajával nem volt tisztában, ezért válaszolta azt, hogy nem tudja, mit írt. És ezt követi egy műfajiság-ellenes kirohanás. (Most már benne mozgunk a kötet szerkezetében, nem kell rögzítenem, hogy a 307–309. oldalról van szó, elegendő annyi, hogy a III. könyv I. fejezetének 32–33. cikkelyéről.) „Más könyvek, más munkák műfaja sem érdekelt soha. Soha nem a műfaj érdekelt, hanem az írás. A magam könyveinek a műfaja nem foglalkoztatott egyetlen pillanatig sem. [...] S akkor megint a műfaj. Mi az, amit írok?” Ami a recenziókat illeti, vagyis ami engem illet, kamaszkorom óta csillogó szemekkel érdekelt az, amit műfajiságnak nevezhetünk, festészetben, grafikában, plasztikában, irodalomban. És akkor föltűnő a *Kötések, szakadások* műfajának a nehézsége. Rokonszenves, amikor Füzi László egyik évfolyam- és csoporttársunk, György Péter *Apám helyett* című könyvét idézi és lábjegyzetté teszi. Füzi munkája elbeszéli azt a ráismerést, ami katonakorában történt meg vele: hogy mennyire különfélék vagyunk. Mennyi különböző családtörténeti mögöttes, mennyi különböző beállítódás, mennyi különböző gyerek- és kamaszkor, mennyi különböző személyiség torlódott fel a laktanyában. György Péter is a

kádárizmusról ír, György Péter is a szingularitás énszigetéről dobja be a köztvízbe a palackját, de mennyire más látószögéből néz és szemlél! És ő is megpróbálja az egyéni és egyedi tapasztalatokat, amennyire lehet, társadalomtörténetivé tenni, csak mennyire másként! Ráadásul az *Apám helyett* ugyanúgy magán viseli a beszédmód kiküzdésének erős jegyeit, mint Füzi László könyve. (Ha még több ilyen könyv születne, mint kettejüké, összeállna valami, ami nem vág egybe a szaktörténeti ítéletekkel, a politikai szférából jövő félmúltklisékkel, de még a szociológusok és társadalomtörténészek majdani leíró elbeszéléseivel sem, de valami szerfölött értékes anyagot adna ki meggyőződésem szerint.)

Nézzük meg a továbbiakban a hármaskönyvben fölmerülő műfaji taposóaknákat, melyekre tilos rálépni, de amelyekhez igen közel járunk. Kézenfekvő módon adódna, hiszen a könyv a gyerekkor-ifjúkor-felnöttség hármására oszlik, az *önéletrajz*. Lehetne ez önéletrajz is, hiszen a szerző (1955-ben született) megfelel e műfaj vagy beszédmód alapítójától, Benvenuto Cellinitől származó azon követelménynek, amely szerint ötvenéves kor előtt ugyan lehet, de nem érdemes önéletírásba fogni. Mi mindent kell Füzilászlónak elkerülnie, hogy írása ne legyen önéletrajz? Először is önéletrajzot többnyire csak az ír, aki tisztában van önnön személyiségének és e személyiség múltjának a mérhetetlen jelentőségével, az általa hordozott élet fölötté példaszerű voltával. Füzilászló alkatától az ilyesmi igen távol áll. Mint ahogy az is távol áll, hogy az önéletrajz megírásának jelen idejét kitüntetett időként kezelje, olyan időként, ahonnan nem csak belátható, de értékelhető is a múlt; olyan gögös, mert az önéletírás aktusában kiemelt időként, amely felé a múlt apró mozzanatai vezetnek, és e mozzanatok éppen ettől értékelődnek föl. Szerzőnk éppen abból a megfontolásból, hogy élete nem valamely cél vagy állapot felé tartó mozgás, lép át a *fejlődésregény* aknáján. „Azt mondtam, nem fejlődés-regényt írok. Nem is írhatok fejlődés-regényt, mert nem érzem a fejlődést.” Az élet napról napra menő folytonosságában nincsen kitüntetett pont, és ha ezt komolyan vesszük, akkor nincs olyan pont, ahonnan be lehetne látni az addigi egészet, mert a későbbiek úgyis átformálják a látott egész képet. Itt viszont van egy, amelynek a kezdete: „Megállok egy pillanatra”. Maga a kötet szövege igen tárgyilagos, tárgyszerű, nem irodalmias, hanem már-már eszközszegény. Ha egyáltalán megjelenik az irodalmi retorika, akkor sosem a szóképek, hanem a mondatalakzatok retorikája. És amikor a szerző megállt egy pillanatra, anaforikus (vagyis ugyanúgy kezdődő) mondatokba kezd a 300. oldalon. A mondatkezdetek: „Jó volt” ez meg az. A prózai költemény kezdete: „*Jó volt* gyerekeknek lenni, s *jó volt* egyetemistának lenni, még akkor is, ha a társadalomtörténet azokat az éveket nem sorolja a fényes esztendőkhöz. *Jó volt* tanítani [...]. Néha *jó volt* írni [...]. *Jó volt* látni a tengert. *Jó volt és jó* mindez, csak”. Jelen időben (jó est) csupán három dolog áll: a feleséggel

való együttélés, a szerkesztés és a borozás. Nos, ez mintha már-már idő fölötti és halál előtti áttekintés lenne. Az anaforikus szerkezet érzéseim szerint szépen követi az 1510-ből való *A Példák Könyvében* olvasható prózaköltemény, a Haláltánc nyelvi csodáját: „*Elmegyek meghalni*, hamuvá lezendő vagyok [...] *Elmegyek meghalni*, egyebeket követvén, még énutánam is többen jönnek, mert sem első, sem utolsó én nem vagyok. Azért *elmegyek meghalni*”. Stb.

A kötet szerzője beszámol arról, hogy egyetemistakorában és később is mennyire vonzotta az a terület, amelyet tágabban *valóságirodalomnak*, szűkebben *irodalmi szociográfiának* nevezünk. Ez utóbbira emlékeztet kötetének azon eljárása, hogy pontos lábjegyzeteket olvashatunk, mégpedig szép számmal, és igen érdekeseket, tágas tartományból. Az idézettek között van intézménytörténeti munka (például a hódmezővásárhelyi laktanya vagy a Petőházi Cukorgyár történetéről), van néprajzi értekezés (A magyar nép táji-történeti tagolódása például), átfogó szaktörténeti és társadalomtörténeti kötet, könyvek a két világháború közötti népi irodalomból (Nagy Lajostól és Illyés Gyulától Szabó Pálig), a Magyarország felfedezése sorozat kötetei, de regények, sőt még Per Olov Enquist önéletrajza is. Igen szimpatikus Arthur E. Imhof értekezésének kedvelése, melynek teljes címe: *Elveszített világok, Hogyan gyúrték le eleink a mindennapokat – és miért boldogulunk mi ezzel olyan nehezen*. De Füzi László hármaskönyve azért sem irodalmi szociográfia, mert miféle szociográfia az, amelynek tárgya az én?! A valóságirodalom fogalma vagy képzelete pedig védhetetlen: a valóságról kialakított képzelete (szerintem inkább irodalmi kódja) válogatja, hogy mit tekintünk és mit nem valóságirodalomnak. Igen vitatható, amit mondok, de szerintem a hivatkozott *Puszták népe* számomra egyre fikciósabb és egyre artificiálisabb. Ugyanakkor a lábjegyzetek által jelzett érdeklődés vagy szenvedély mellett mégsem szabad elmennünk szótlannul, mert az *Előhangban* és a perorációban nem kisebb becsvágy kap hangot, mint a *korrajz* írása. „Ahogy a könyv bevezetőjében írtam, évek óta él bennem a vágy, hogy könyvet írjak a huszadik századról.” De egy Bertolucci-típusú *Novecento* már csak azért sem születhet meg Füzi László tollából, mert mind a legcsekélyebb fikcionalizálást elutasítja, mind az éntől eltávolodott beszédet. Mindaz, amit a szerző eltávolít, mindaz, amit tagadó-kizáró módon említ, közel áll a keresett hangnemhez, de ez a hangnem nem azonosul egyikkel sem. Ha a *kulcsregényt* mint számomra nehezen értelmezhető poétikai-megszólalásbeli esélyt kihagyom, az elvileg fölmerülhető műfajok között nagyon komolyan ott van még az *emlékirat*. Ezt Füzi László az írás jövőbeli lehetőségeként tartja számon, természetesen elvetett lehetőségként. Mert számára az emlékirat a magántörténetek foglalatának jó. És itt fontos megjegyezni, hogy szerzőnk rendkívül világosan és határozottan

húzza meg a vonalat a magánszféra és a közsféra között. Hiszen éppen a határvonal megvonása, kijelölése oly nehéz már Arisztotelész óta, és ma is nyugtalanítónak tartom a magánszféra könnyű (állami, hatalmi, intézményi) megsérthetőségét.

Nos, mondtuk, hogy ezek a műfaji taposóaknák a szöveg negatív öndefiníciói. Milyen állító, milyen pozitív öndefiníciók vannak? Az egyik, és látszólag a leghangsúlyosabb az *Én-könyv*. De egy olyan énkönyv, amelyben éppen nem a kelet-európai, mindig torz modernizmus fűtötte egoizmus munkál, valamint nem munkál az énelbeszélés konfessziós változata (a szerző ír első kisgyerekkori gyónását megelőző szorongásáról is), és nem munkál az elveszített személyiség visszaszerzésének a vágya sem (mint amikor a kamasz Holden a pszichológusnak mondja el a megtörténeteket a *Zabhegyezőben*). „Igen, Én-könyv, de csak annyiban, hogy írásakor a magam életének társadalmi vonatkozásai foglalkoztattak.” Ez így, ahogy látom, teljesen rendben van. Ám az már sokkal nagyobb problémát vet föl, hogy a könyvnek nincs olvasói címzettje, pontosabban egyetlen címzettje van: maga Füzi László. Könyörtelen önéletírásosságát, az önmagával szemben alkalmazott könyörtelenséget Bethlen Miklós legalább a „maradváinak”, az utódainak, a leszármazottainak vitte végig, és amióta én is olvashatom, szegről-végről az utódjának érzem magam. És hát milyen az az énkönyv, amely magán a szerzőn kívül nem szól senkinek? Dehogynem szól. Csak a szerzői célja marad meg az énen belül. A kötet hibátlan öndefiníciója: *önértelmezés*. Erről beszél a III. könyv I. fejezet 28. cikkelye: „Mindazt, amit ebben a könyvben leírok, hosszú éveken át cipeltem magammal, sokszor idéztem fel magamban a valamikor történeteket, mérlegre is tettem egykori kérdéseimet és válaszaimat, másokkal folytatott beszélgetéseimet, magukat a történéseket, egészen a leírásuk pillanatáig. Azóta már nem kísértenek ezek a történések, sem a kérdések, sem a válaszok. A szöveg foglalkoztat, az, hogy miképpen lehet formát adni a történeteknek.”

Teljes joggal mondja a szerző, hogy a kötete nem emlékezéskönyv. Holott az emlékezés mechanizmusai jelen vannak, akár kudarcával együtt. „Már nem tudom felidézni, hogy [...]”; „s arra sem emlékszem, hogy [...]”; „ismét érzem, hogy semmiben nem szabad az emlékeimre hagyatkoynom”. Miért szűnik meg a leírásukkal a megtörténetek kísértetjárása? Mert olyasmi ez az írásgyakorlat, mint a leírt visszaemlékezések gyakorlata: az emléknyom és a mai mi közénk belép a már leírt emlék. Emlékszem, hogy tavaly emlékeztem rá. És az emlékezés (jelen) ideje hozza be a megírás jelenét, esetünkben zömmel 2011-et. Az egyik lábjegyzet az Új Könyvpiac 2011. jún. 7.-i számára utal, ekkor még íródott a szöveg, bizonyosan. Ha a kötet három nagy tömbjét, a három belső könyvet megnézzük, a gyerekkor színtere a *Világok határán* volt, a *Kilépés* „első terei Hódmezővásárhely és Szeged”, vagyis a

katonáskodás és az egyetem időszaka, a *Megérkezés* a felnőttélet ideje és színtere (Eger és Kecskemét). A teljes könyv címe, a *Kötések, szakadások* az élettörténet belső dinamizmusát igyekszik megragadni. A könyv kezdetén a legáltalánosabb társadalomtörténeti keretként – szerintem helyesen – a szerző a paraszti osztály mint osztály felbomlásának a legvégét jelöli meg. A gyerekkor környező világa „már régen nem az »első világ«, a hagyományos paraszti világ”, elvileg innen történt volna meg a kilépés vagy kiszakadás. Nem tudom, megvolt-e valami ilyesmi az 1960-as évek első felében. Amikor a gyerekkor két színhelyéről ír, azt hiszem, igaz van a szerzőnek: „Valójában idegenek voltunk mindkét helyen.” Azt hiszem, szembe kell nézni azzal, hogy sohasem létezett meghitt mikrovilág, otthonosság, világtengely, vagy talán csak az uterusban. Mióta innen kilépett az ember, „bizontalan heleben búdosik”, idegen világban. Én már régóta nem hiszek abban, hogy valaha is lett volna organikus társadalomfejlődés, vagy lett volna fogódzót jelentő hagyománytömeg. Ugyanakkor hiszem, hogy mások számára volt (és van) a 20. századi magyar történelemnek hagyománya: a félelemé, az idegenségérzésé, a kiszolgáltatottságé, a hatalmi dölyfé és gögösségé ez a hagyomány, meg a „nem pöröltem, félreálltam, letörültem” tradíciója.

Néha a Füzi László által teremtett beszélő a megírás jelenéről (2011) is ír fontos mondatokat, és ezekkel teljesen egyetértek. Osztom a szerző egyetemista- és felnőttkori naivitását, osztozom abban, hogy 1989–1990-ben naivak voltunk, én is tudom, hogy nem tetszettünk forradalmat csinálni, tudom, hogy napi életünk mindig a túlélésről szólt. És szól ma is. „Ahogy az ország is a különböző színtereken megtapasztalt, de mégis azonos módon hullik szét, már évtizedek óta.” És egyetértek vele abban, hogy talán a legfájóbb az, hogy emberi méltóságunk ma is könnyedén a sárba tiporható. Aláírom: a rendszerváltozással „Új hatalmi technikák, új kiszolgáltatottságok következtek, az »emberi méltóság« megbecsülésével az elmúlt évtizedekben soha nem találkoztam”.

Meggyőződésem, hogy ez a kötet a maga etikai múlt- és világlátásával igen fontos alkotás, s mint ilyen rövid távon gyors feledésre ítéltetett. Tisztelem a szerzőt azért, hogy meg tudta írni. És hangsúlyozom, hogy munkája szándékosan csonka, a szerkezete éppen a befejezése előtt beomló; kinyílik az elmondhatatlanságra és az űrre. A kötet számomra legfontosabb vonása az *önfegyelem* működtetése, olykor mindazzal szemben és mindaz ellen, amit szenvedélynek, indulatnak, érzelemnek szokás nevezni. Mindazzal szemben, ami vagy mintegy önnön súlyánál fogva alámerül bennünk, vagy egyszerűen elfojtjuk. De tudjuk, hogy „A változásokat önmagunkba fordulva éljük meg, s azok egyszer majd felrobbannak bennünk”. Igen, a múlt dinamit is tud lenni, és mi lenyeltük, mint Jókai Mór malaca.

Tehettünk volna mást? „A disznó megeszi talált dinamitot inzultálja szamarat az megrugja, disznó explodál” (*Feljegyzések II.*, 382. p.). De talán mégsem ez lesz az utolsó hangunk.